

Саша Марковић
 Универзитет у Новом Саду
 Педагошки факултет, Сомбор
 milnik.markovic@gmail.com
 Дарко Гавриловић
 Универзитет у Новом Саду
 Природно-математички факултет
 chdr.novisad@gmail.com

Оригиналан научни рад
 примљено: 30. јун 2013
 прихваћено: 1. октобар 2013

ВОЈВОЂАНСКИ ПОКРЕТ ИЗМЕЂУ ЈЕДИНСТВЕНЕ ПОЛИТИЧКЕ ПЛАТФОРМЕ И СТРАНАЧКИХ ИНТЕРЕСА*

Сажетак: Војвођански покрет је настао као својеврстан израз незадовољства услед економско-политичког положаја Војводине у Краљевини Југославији у периоду када, након убиства краља Александра Карађорђевића, постепено оживљава вишестраначки парламентарни живот. Намера протагониста овог покрета била је да се држава федерализује и да једна од федералних јединица буде и Војводина. Аргументи за овај став тражени су у неодговорној политици режима према Војводини, а која се заснивала на: неуспешној аграрној реформи која је требало да штити социјални мир а довела је до социјалне кризе, неприлагођеној кадровској политици у органима управе, неодмереној пореској политици и необузданој корупцији. Иако је ситуација била тешка а аргументи критике изгледали разложно, није постојала јединствена платформа у вези са страначком артикулацијом проистеклог незадовољства. Ослањајући се на Сомборску а потом и Новосадску резолуцију из 1932. године, група политичара, већина њих учесници у доношењу поменутих резолуција, али хетерогеног страначког порекла, покушала је да, средином четврте деценије прошлог века, створи одговоран политички израз за решење нагомиланих проблема у Војводини. Амбиције су биле велике али су се и потешкоће показале као значајне. Упркос динамичним медијским активностима и беспопштеној кампањи, нарочито током општинских избора 1936. године, Војвођански покрет није изашао из оквира маргиналног политичког субјекта. Разлози за то су вишеструки. Знатан број присталица Војвођанског покрета и поред слагања са основним програмским циљевима није био спреман да напусти своју странку. У тим тренуцима, уместо сарадње долазило је и до парадоксалних политичких ситуација да су доследни представници Војвођанског покрета чија је намера била да оснују странку, упоредо са критиком режима, а некада и чешће критиковали представнике опозиционих странака који су били активни у Војводини. И ово је био својеврсни показатељ да у држави оптерећеној нерешеним националним питањем и без одговарајућег уставног концепта, политички положај Војводине зависи од оствареног антагонизма у вези са територијалним апетитима водећих националних странака Срба и Хрвата. Оваква тенденција у политичком животу Краљевине

* Овај рад настао је као резултат истраживања на пројекту *Друштвени односи Срба и Хрвата, национални идентитет и мањинска права са аспекта европских интеграција*.

Југославије није имала разумевања за ставове о уставном одређењу Војводине. Штавише, нерешиви национални проблеми упркос компромису у виду Споразума Цветоковић–Мачек, обесмислили су, за национално сврстано бирачко тело, било какав регионални приступ. Отуд је политички неуспех Војвођанског покрета био очекивана последица у предвечерје Другог светског рата.

Кључне речи: Војвођански покрет, политика, странке, избори.

Политичке прилике у Краљевини Југославији, након убиства краља Александра биле су изразито комплексне. Нити једно питање од значаја за опстанак земље, а које се односило на уставно уређење земље као и на примерено третирање националног израза, није добило одрживу форму. Штавише, намесништво на челу са кнезом Павлом Карађорђевићем сматрало је да друштво мора да изађе из зачараног стања замрзнуте кризе која је била условљена диктатуром и наметнутим решењем о југословенској држави. Додатно усложњавање међународних околности услед јачања нацизма у Немачкој и све виднијег отпора поретку оствареном у Версају захтевало је политичку релаксацију. Она је у Краљевини могла бити једино остварена поновним оживљавањем страначког живота, изборним активностима и обновљеним поверењем у парламентаризам. Отклон од сугестивне државне идеологије југословенства требало је да истовремено буде корак према разрешењу Гордијевог чвора националног питања у Југославији и у вези с тим преиспитивања уставне и административно-управне организације. Испоставило се да је успостављање неизбежног компромиса ради опстанка земље било тешко достижан чин. Политичка елита подељена националним антагонизмом и често амбивалентна до сопствене неразумљивости својим активностима уносила је немир и у привид опстанка државне конструкције. У таквим околностима одвијали су се избори 1935. године а формирана влада на челу са Богољубом Јевтићем није била успешна у решавању нагомиланих контроверзних питања. Нови мандатар био је искусни политичар и економиста Милан Стојадиновић. На почетку његове извршне власти представљена је јединствена намера да се оствари демократизација друштва како би се кроз афирмисану вољу странака које имају подршку бирачког тела унутрашња политичка ситуација стабилизовала. Таква атмосфера, код појединих политичких актера уливала је наду да ће њихови програми и страначки циљеви, промовисани још у време настанка државе, бити остварени.

И у штампаним гласилима у Војводини, а која су рефлектовала становишта уважавања њеног идентитета, превладала је нада у демократизацију земље. „Неко олакшање је наступило. Г. др Стојадиновић има репутацију паметног, окретног, компромисног господина. Пружила му се прилика да одигра лепу, скоро историјску улогу у нашем јавном животу, да приближи људе једне другима... Сложене проблеме Војводине (економска, мањинска, итд. питања) могу успешно решавати они који их познају. То су домороци. О нама се већ 15 година регуларно решава без нас. Управљају нама често против нас. Вршљају по Војводини на високим положајима

људи који је не познају и не воле, који је раније чак ни видели нису...¹ „И једаред за свагда ову државу не треба чувати од нас. Војводина одлучно хоће ову државу. Али, исто тако, одлучно неће ово и овакво државно уређење. Не дамо се газити... Са нашим џепом ми ћемо господарити.“²

И поред свега, већ тада је и у Војводини био евидентан процеп у погледу на даљу демократизацију земље. Док су опозициони политичари из Војводине, они који су баштинили континуитет са Резолуцијом из 1932, сматрали да је неизбежно поред тзв. „хрватског питања“ решити и „војвођанско питање“³ без јасног концепта у којој је мери једно саставни део другог,⁴ дотле је влада Милана Стојадиновића негирала постојање хрватског националног питања у контексту државноправне реконструкције државе. Таква идеја тумачена је као отворени сецесионизам, неприхватљив и кривично одговоран.⁵ „Кости церских и колубарских јунака, дакле, а не неко хрватско државно право послужиле су, да се ударе чврсти темељи

¹ Дан, 9. јула 1935.

² Исто.

³ „Ако г. др Стојадиновић буде могао о горњем повести озбиљно рачуна, ако има у виду да без слободне нема благостања, да је право народа јаче од силе... да војвођанско питање постоји исто као и хрватско... – онда би се могли надати бољим временима.“; Дан, 9. јула 1935.

⁴ „Др Мачек не тражи уједињење Војводине са хрватском јединицом (што су то неки екстремни Хрвати тражили пре неколико година) него само аутономију. Он је спреман да се лојално приклони са одлуком самих становника ако би се то могло извести помоћу гарантованог плебисцита или којег другог начина слободног гласовања... Он је био спреман да пристане да се Сријем а можда и два славонска котара припоје војвођанској федералној јединици да би тиме осигурали дефинитивну славенску већину против сваке друге комбинације. Са друге стране он није никако приправан да се одрекне Сријема у корист српске јединице ако је у њој већ укључена Војводина (изузетак чине град и предграђа Земун који су већ постали предграђе Београда те укључује један велики аеродром).“; Меморандум Ситон Вотсона, превод у хрватски језик од 2. децембра 1936. године; Архив Југославије (у даљем тексту АЈ), Ф-80, фасцикла број 31.

⁵ Идеја о самосталности хрватске федералне јединице била је носећи постулат политичких ставова Хрватске сељачке странке и њеног председника Влатка Мачека. Очекивања да ће доћи до њихове корекције а зарад југословенског компромиса нису била утемељена. Компромис је био могућ, у овом тумачењу, једино у том погледу до које је мере самосталност хрватског народа у датом историјском тренутку остварива. Тиме је југословенска државна идеја, ако већ мора да се прихвати, била параван за даљу еманципацију националне политике и то до тренутка југословенске дезинтеграције. С тим у вези круцијално политичко питање, поред надлежности хрватске уставне јединице у будућем концепту федерализације државе, било је и њен територијални обим са отвореним претензијама према Војводини и без обзира на наизглед демократско право плебисцита које је поменуто у намери да се интелектуално јавно мњење у Западној Европи придобије за права Хрвата. У више наврата, током последње предратне деценије, Влатко Мачек је сведочио о овом ставу. „Попут Радића и Мачек се залагао за неку врсту плебисцита све са намером да се Југославија подели на два дела, до Дрине и преко Дрине. По једној његовој изјави из 1936. године свака покрајина: ’Војводина, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Македонија, па и Далмација, могле би да се одреде како оне хоће, односно, како одлуче посланици дотичних покрајина, који би били изабрани на изборима за конституанту. Другим речима: ако Војводина хоће са Србијом – добро, ако хоће посебан положај у Србији, добро је и то. А ако хоће изван ње, добро је, ако хоће са Хрватском заједно или посебно опет добро... Имајући у виду овакве ставове Мачека о преуређењу Југославије његов следбеник из Војводине, Дуда Бошковић, сматрао је да Хрвати ’сада више не желе’ да себи припоје целу Војводину, већ само Срем до Земуна.“; В. Крестић, *Великохрватске претензије на делове Војводине*, Истраживања 20, Нови Сад 2009, 136. Овај цитат остаје недовољно уверљив у тврдњи да је Дуда Бошковић следбеник Влатка Мачека из Војводине.

Југославији, заједничкој отаџбини свих Срба, Хрвата и Словенаца и свих народа који живе унутар наших граница... Данас постоји само Југословенско државно право и сви поштени Срби, Хрвати и Словенци и други грађани Југославије браниће га поштено и неће дозволити да се то моћно право дели на нека друга давно умрла права.“⁶ Са таквим ставом Милан Стојадиновић је имао знатан број присталица и симпатизера у Војводини.⁷

Платформа која је имала потенцијала да успешно оствари јединствен став политичке елите у Војводини односила се на њен привредни (не)положај као узрок ширег политичког идентитета. С тим у вези биле су обновљене иницијативе о сарадњи војвођанских политичара, без обзира на њихову страначку припадност, око критике непримереног економског исцрпљивања покрајине,⁸ неуравнотежене поресеке политике, концепције аграрне реформе⁹ и административно-управног кадровања.¹⁰ „Нас Војвођане специјално интересује држање самосталних демократа под вођством г.г. др. Александра Моча, др. Дуде Бошковића и др. Живка Јакшића. Ми радикали били смо с њима увек најодлучнији противници, али да је срећа, ми

⁶ Чланак *Хрватско државно право*, Нови Сад од 26. јула 1936. године, АЈ, Ф-37, фасцикла број 390. У вези с тим вид. и чланак *О хрватском питању у Народној самоуправи* од 11. јула 1936. године.

⁷ „Част ми је овим поднети извештај о политичкој ситуацији и политичким кретањима на територији мог делања: 1. Образовање владе г. дра Стојадиновића учинило је најбољи утисак у крајевима бивше Војводине; како у штампи тако и у широкој јавности најбоље се коментарише значај нове владе за коју се везују најлепша очекивања и то нарочито у погледу смирења духова, оживљења политичког живота и стварања сношљиве међустраничке атмосфере. 2. Акција на формирању паритских групација наилази на жив одјек у овим крајевима. Најживље кретање се осећа међу некадањим присталицама бивше радикалне странке (којој је и сам писац ових редова припадао – прим. С. М.), код којих се чине кораци ради измирења разних струја и подвојености, и ако је већина бивших радикала за став ишчекивања до одлуке г. дра Стојадиновића и главног одбора радикалне странке у питању организовања странке.“; *Извештај дописника Пресбира* од 2. јула 1935. године; АЈ, Ф-38, фасцикла број 7.

⁸ О ламентирању над економским положајем Војводине вид. и: С. Бјелица, *Трансформације идеје о аутономији Војводине*, Зборник Матице српске за друштвене науке 137, Нови Сад 2011, 515.

⁹ У критици аграрне реформе посебно се истицао Јован Јоца Лалошевић, један од утемељивача аутохтоног политичког идентитета Војводине у југословенској држави и оствареној српској националној идеји. Његова смрт почетком 1935. године била је ударац политичкој артикулацији интереса Војводине. Ближе вид.: Саша Марковић, *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, Сомбор 2011.

¹⁰ Дака Поповић у *Сећањима о Војвођанском фронту*, износи мишљење да се идеја о Војвођанском фронту појавила неколико година после „уједињења, 1918. године, у круговима војвођанских привредника и неких политичара незадовољних са развојем економских прилика у земљи. Консолидовањем унутрашњег стања, све су се више измицали коњукуртни послови и лаке зараде, нарочито у трговини и то је био један од разлога незадовољства трговаца. Други разлог представљала је фискална политика тадашњих влада које су навалиле на војвођанске земљораднике несразмерно високим порезима на земљу. Велики поседи раздвојени добровољцима и аграрној сиротињи нису били у стању да носе пореске терете (земљарину) и ти измакли приходи су знатно смањили приходе фикса: пореске власти су преваљивале мањак на средње и мале поседнике, услед чега се међу њима јавило незадовољство. Још један разлог за потребом оснивања Војвођанског фронта чуо се, најчешће, у редовима неких војвођанских посланика и политичких људи. Говорило се да ће Војводина боље пролазити ако се њени посланици сврстају у један фронт, по узору на словеначке клерикалце и муслиманску верску групу. Убрзо се увидело да је такво политичко груписање у Војводини немогуће, с обзиром на њену сложену верску и националну структуру и на класне интересе.“; Рукописно одељење Матице српске (у даљем тексту ПОМС), М. 20304.

бисмо могли наћи с њима додирних тачака. Онда би се, свакако, решила сва питања у Војводини која коче правилан рад и онемогућују привредни напредак.¹¹

У почетку, облик организовања се сматрао споредним проблемом у односу на идеју водиљу окупљања. „Да ли ћемо у ту заједничку борбу ићи као војвођанска странка, војвођански фронт, или у оквиру уједињене опозиције – није важно. Главна је сврха: постићи самоуправу и права Војводине. Уосталом, границе, карактер и могућности политичких формација имаће будући закони да утврде.“¹² Ипак, треба истаћи да су најдоследнији овој идеји били самосталне демократе који унутар своје странке и Сељачко-демократске коалиције, из својих интереса, нису имали озбиљних примедби на јединствени војвођански политички идентитет.

Опозиционе странке из Србије нису благоданско гледале на ове тенденције међу својим присталицама у Војводини. Радикали су, ослањајући се на страначки став у вези са Новосадском резолуцијом,¹³ сматрали да је непотребно истицати Војводину ван контекста залагања странке на нивоу Краљевине. Главни одбори Демократске странке и Савеза земљорадника концепцију Удружене опозиције претпостављали су војвођанском партикуларизму. У писму Драгољуба Јовановића о односима у Удруженој опозицији апострофирана је нада у споразум при чему је носилац споразума требало да буде Земљорадничка странка и Хрватска сељачка странка, односно социјални мотив. У питању Војводине, Јовановић је негирао потребу за једном војвођанском странком и тиме покренуо своје лично размислажење са носиоцем аутономашке идеје Војводине – Дудом Бошковићем. Он је дозвољавао могућност оснивања сељачке војвођанске странке која би била део једног сељачког фронта у Краљевини, али је био против странке која би профилисала на економским мотивима и покрајински политички идентитет. „Што се тиче појединих историјских покрајина, оне могу доћи до својих права само кроз један или други или трећи сељачки покрет. Једну Војвођанску сељачку странку поздравимо као братски и савезнички покрет, док одлучно устајемо против једне само Војвођанске странке, као што бисмо били против једне само Хрватске или само Босанске странке. – Др. Мачека примамо, не Др. Павелића, и тако редом од покрајине до покрајине.“¹⁴

Самостална Демократска странка, односно њен лидер Светозар Прибићевић је подржавао афирмацију идеје садејства око јединственог програма у Војводини, али уз опрез да се очува идентитет странке. Тако у писму упућеном Рајку Ђермановићу из Париза од 26. марта 1936. године он је, између осталог, писао: „Слажем се гледе Моча с вама па поступајте у заједници са Дудом како најбоље знате. Само треба пазити да се у војвођанском покрету с којим се слажем не изгуби наша станка (група) која је једна државна потреба. Треба о томе разговарати

¹¹ *Интервју Пере Милорадовића*, једног од првака Радикалне странке у Доњем Банату, датог у листу *Дан*, 14. 8. 1935.

¹² Изјава за штампу првака Самосталне демократске странке Ж. Јакшића, цитирано из Р. Кончар, *Опозиционе партије и аутономија Војводине*, Нови Сад 1995, 192.

¹³ Ближе вид. и: Саша Марковић, *Грађанске опозиционе странке у Војводини*, Нови Сад 2006.

¹⁴ *Др. Драгољуб Јовановић о односима у Удруженој опозицији*, Велика Кикинда, 12. децембар 1935, објављено и у *Правди* од 14. децембра 1935, АЈ, Ф-37, фасцикла број 22.

у моје име са Дудом.¹⁵

Ова оспоравања као и начелна, млака и неуравнотежена подршка опозиционих странака идеји о стварању Војвођанског фронта уносила је додатну конфузију око изгледа за јединственим опозиционим ставом. Таква склоност ишла је наруку владајућој гарнитурџи. Југословенска радикална заједница је одлучно одбијала потребу за оснивањем војвођанске странке и вешто артикулисала сопствени политички опортунизам о положају Војводине. „Нема Војвођанске странке. Војвођански политичари и представници заступају само једно мишљење, да морају у најтешњој сарадњи са народносним мањинама, у свакој прилици, иступати сложено у одбрану највиталнијих интереса Војводине, и то на свим линијама, из простог разлога што је Војводина у сваком погледу увек била запостављена и што је њена привредна моћ вазда прецењивана. Ми не тражимо независну Војвину, као др. Мачек независну Хрватску, али тражимо права да, у оквиру великих странака, распрострањених преко територије целе државе, а у смислу тенденције председника владе г. др. Милана Стојадиновића, створимо могућност да у двопартијском систему и у заједничком поговору или споразуму бранимо интересе Војводине а да нико за то не може да нам пребацује сепаратистичке тенденције.“¹⁶

У ситуацији када није постојала опозициона сагласност око организације и начина политичког представљања запостављених и узурпираних интереса Војводине с једне стране и одлучне позиционе политике с друге стране, али са утилитаристичким ставом о потреби реализација идеје из 1932. године дошло је до оснивања Војвођанског покрета. На заједничкој конференцији опозиционих страначких првака из Војводине¹⁷ 7. августа 1935. године у Новом Саду¹⁸ прихваћена је форма Војвођанског фронта – покрета као, у том тренутку, адекватан термин за њихову намеру у вези са политичким циљевима.

Конференцији су присуствовали многи истакнути представници опозиције из Војводине. Међу њима били су: Душан Бошковић, адвокат и народни посланик из Панчева, др Стеван Пурковић, народни посланик из Панчева, Милан Ковачевић, народни посланик из Новог Бечеја, Валеријан Прибичевић, др Милан Костић, адвокат из Земуна, др Александар Моч, адвокат из Новог Сада, др Миша Матић, др

¹⁵ Писмо Светозар Прибићевића, АЈ, Ф-37, фасцикла број 19.

¹⁶ Говор народног посланика Јоце Георгијевића из Вршца, *Дан*, 11. август 1935; Осим тога, и међу истакнутим људима из Војводине било је противника идеје Војвођанског фронта. „Војвођански фронт је фантазија малих паланачких политичара.“; *Дан*, 3. август 1935. – Изјава Милоша Станојевића, истакнутог соколског јавног радника из Војводине.

¹⁷ Овој конференцији претходио је састанак неколико водећих ванпарламентарних опозиционара из Војводине (Дуда Бошковић, др Милан Костић, др Александар Моч, др Баја Станковић, др Јан Буљик) у Београду на којој су расправљали о питању акције Удружене опозиције у Војводини. Вид.: *Дан*, 3. август 1935.

¹⁸ Врло је вероватно да је јулска конференција из 1935. Удружене опозиције коју помиње др Ранко Кончар (Р. Кончар, *Опозиционе партије...*, 196) заправо одржана 7. августа 1935, јер се у поздравном говору, који је упутио др Александар Моч, између осталог, каже: „После петомажских избора ми овде нисмо одржавали никакве заједничке састанке али се сада указала потреба да се састанемо на једној конференцији да би могли да заузмемо заједнички став. О петом мају нећу да говорим, али зато свако зна да је он код нас променио прилике из основа.“; *Дан*, 8. август 1935.

Јанко Буљик¹⁹, др Василије Станковић, др Владимир Гавриловић, новосадски адвокати, др Радивој Каленић, новосадски лекар, Паја Добановачки, бивши велики жупан, економ из Србобрана, др Јован Ненадовић, лекар из Новог Сада, др Емилијан Глигоријевић из Сомбора, Стојан Јакшић, свештеник из Велике Кикинде, др Жарко Јакшић, адвокат из Петровграда, др Александар Жижа из Вршца, Јован Вулетић из Беле Цркве, Миливој Ђурчин, др Царић, адвокат, др Милован Милованов, Стеван Радошевић, Марко Милутиновић из Руме, Стеван Костић из Руме, Александар Шевић, Јован Богић, Илија Мол из Добановаца, Рада Ковачев из Кумана, Јован Чашић, Мина Костовић из Кулпина, Славко Лончаревић из Вуковара, Александар Радивојац из Малог Иђоша, Васа Пејић из Новог Сада, Миливој Милосављевић из Новог Сада, Јован Бомбар из Кисача, Лаза Трбојевић из Руме, Паја Косановић из Новог Сада, Спасојевић, Павле Вукадиновић, др Гига Араницки, адвокат из Сремске Митровице, Јован Живановић, парох из Бешке, др Светозар Папић из Сомбора, др Јован Бекелов из Сомбора, др Жарко Бураж лекар, Лазар Стричевић, Панта Миханчић из Бешке, Димитрије Стратимировић, Милан Богданов из Велике Кикинде, Емил Николић, апотекар из Петровграда, Бошко Ђатић из Сланкамена, Стеван Рис, др Ђорђе Цвејић лекар из Товарника, Стеван Вота, Јован Кузмановић из Вуковара, Андро Селак из Борова, Обрен Старовић из Степановићева, Радиша Вуков, студент из Петровграда, Јован Шкаре из Винковаца и друге присталице.²⁰

Присутни су се сложили да је основа њиховог деловања била Резолуција из 1932. године донета у Новом Саду која је на овој конференцији први пут објављена у целости.²¹ Председавајући конференције Милан Костић је у вези са овим, између осталог, рекао: „Ми треба да продужимо рад тамо где смо стали 1932. године. А он се може парафразирати у формули: *Војводина Војвођанима*“.²² Конференција, због противљења представника власти др Божидара Вујина, није изабрала ужи акциони одбор, али је проширила председништво. Акциони одбор је ипак устројен и чланови овог тела под називом Акциони одбор војвођанског крила удружене ванпарламентарне опозиције били су из грађанских странака. Кохезиона снага овог одбора била је идеја удруживања у циљу стварања уједињеног опозиционог фронта на нивоу државе. Конкретне аутономистичке идеје одређених чланова нарушиле су крхко јединство и изазвале осипање овог одбора односно платформе око које су били окупљени. С друге стране, даље профилисање политичких ставова доминантне струје у акционом одбору условило је каналисање преосталог чланства ка идеји самосталне федералне јединице Војводине коју су дефинисали Милан Костић, Јанко Буљик и Душан Бошковић.²³

¹⁹ „Јан Буљик, 1897–1942, адвокат и друштвени радник... Демократски орјентисан повезивао се са оним политичким групацијама које су у том духу деловале. С великим ентузијазмом радио на културном и економском подизању југословенских Словака.“; *Енциклопедија Новог Сада 4*, Нови Сад 1995, 220–221; Ј. Марко, *Коваčićаnia Visokoškola*, Коваčićа 1992, 81.

²⁰ *Дан*, 8. августа 1935.

²¹ Ближе вид.: Ранко Кончар, *Новосадска резолуција из 1932. године*, Зборник Матице српске за историју Нови Сад 1973.

²² Исто.

²³ Јан Буљик је 16. децембра 1935. године упутио списак чланова *Акционог одбора војвођанског крила*

„Покрет је окуљао више политичких група – самосталне демократе, демократе Љ. Давидовића, радикале око Главног одбора, део земљорадника, чланове ХСС, католичке клерикалце око Блашка Рајића²⁴, чланове и симпатизере КПЈ... Била је то хетерогена политичка скупина, институционално неизграђена и нејединствена у многим питањима, а окупљена око идеје аутономије покрајине.“²⁵

Програмски ставови Војвођанског фронта били су саопштени у форми једног писма у којем се они опредељују за промену државног уређења.²⁶ Прваци Војвођанског фронта су имали врло живу политичку активност у ово време.²⁷ Организовани су зборови на којима је приличан број људи узимао учешће. У својим говорима Бошковић је позивао на стварање војвођанске политичке сцене. „Први пут од како постоји Војводина сада су се споразумели Срби, Немци, Словаци и Мађари да треба водити политику од које ће имати корист Војводина. Војвођани су се досада цепали. Били су припадници разних партија, струја и котерија. О Војводини се нико није бринуо. Војводина је данас запуштена. Она је преоптерећена разним порезима и прирезима. У њој су намештени најгори чиновници. Услед тога се Војводина налази на рубу материјалне и моралне пропасти... Нисмо ми федералисти и сепаратисти како нам се намеће, него хоћемо потпуне и најшире самоуправе.“²⁸

Војвођански фронт дефинисао је својих програмских једанаест тачака у којима се, између осталог, захтева: суверенитет народа, федеративно државно

удружене опозиције др Милану Матићу; Историјски архив града Новог Сада, Ф-116, кутија број 6. На списку се налази 27 чланова овог одбора. Између осталих ту су: др Милан Костић као председник, др Јанко Буљик као секретар, затим др Душан Бошковић, др Стеван Пурковић, Јосип Ђидо Вуковић, др Александар Моч, др Жарко Јакшић, др Емилијан Григоријевић, др Иван Нађ, др Грго Вуковић, др Адам Шлахтер, др Милан Матић, Светозар Матић и други. Неки од ових чланова акционог одбора остали су доследни програмима својих странака и сматрали су своје присуство сврсисходним у овом одбору до оног тренутка док његове амбиције нису политички конкретизоване и интересно војвођански обојене. То је, по њиховом ставу, био сасвим један нови смисао који је прагматизовао политички профил Војводине и претпостављао га је дотадашњој опозиционој страначкој политичкој сцени. Отуда је и дошло до његовог осипања, макар и прећутног.

²⁴ О политичкој историји Буњеваца између два светска рата: Саша Марковић, *Политички живот Буњеваца Војводине у Краљевини СХС – Југославији 1918–1941*, Суботица 2010.

²⁵ М. Радојевић, *Српско-хрватски спор око Војводине 1918–1941*, Историја XX века 14, 1996, 57; Ч. Попов, Ј. Попов, *Аутономија Војводине...*, 28–29. Током 1936. године покрет је добијао све више левичарски садржај народнофронтове концепције који ће се манифестовати заједничком листом кандидата за општинске изборе у децембру 1936. године и јединственим апелом. Било је и немало критика у вези са овим политичким савезништвом, али је Д. Бошковић то правдавао остваривањем пароле „Војводина на окуп“ и тиме да се Војводина изједначи са другим покрајинама, и „када у овоме успемо, ми ћемо се онда диференцирати и окупљати по појединим партијама, према својим интересима.“, *Војвођанин*, 20. 3. 1937, Говор Д. Бошковића на првој кварталној конференцији Војвођанског покрета у Панчеву.

²⁶ *Изјава Ж. Јакшића и Писмо присталицама удружене опозиције*, август 1935.

²⁷ Изјава др Светомира Мијатовића из Вршца: „Погрешно је мишљење да смо ми слепо везани за г. др. Мачека, но жеља нам је да дође до потребних промена којима ће се загарантовати равноправност свих покрајина, па и Војводине... У тежњи за стварањем Војвођанског политичко-привредног фронта, наша жеља је да Војводина, а ако оно друге покрајине добију, добије своје аутономно уређење, како би могла увек и отворено да каже своју реч. Ми Срби претежно нагињемо Београду, док смо по васпитању слични Загребу.“; *Дан*, 14. август 1935.

²⁸ *Дан*, 23. и 27. јула 1935; Говор Д. Бошковића на зборовима у Новом Бечују и Перлезу.

уређење (при чему је једна федерална јединица Војводина – Банат, Бачка и Барања са Сремом) и равноправност федералних јединица. Сама концепција изазвала је низ реакција које су, уједно, биле и иницијација нових ставова.²⁹

Овакав концепцијски став за Војводину био је изложен и критичком суду од стране српских опозиционих странака. Врло често долазило је до трзавица које су претиле да доведу сарадњу опозиционих странака у озбиљну кризу. Представнички пример ове полемике био је вербални али програмски сукоб између Дуде Бошковића и Драгољуба Јовановића³⁰ који је требало да децембра 1935. године заједно политички агитују у Војводини. Реч је била о суштинском неприхватању идеје о Војводини као самосталној федералној јединици од стране Београда. Бошковић, видно иритиран, реаговао је јавним саопштењем да се одваја од србијанског дела удружене опозиције. „Др. Душан [Дуда] Бошковић, адв. из Панчева и кандидат на листи др. Мачека, изјавио је једном свом пријатељу, да се је он разишао са србијанским делом Удружене опозиције ради тога што она није отворено иступила са својим захтевом о уређењу државе на федеративној основи. Војводина која је самном неће више да чује обећања.“³¹

Иако се Бошковић од искључивог става да је прекинуо односе са српским опозиционим странкама, оградио у писму које је упутио извесном Стевану Предину, ипак је остао доследан да је циљ Војвођанског фронта аутономија Војводине.³² Оваква атмосфера несарадње уместо јединства и скептицизма насупрот поверењу условила је раст политичке напетости у Војводини али и додатно дискредитовала опозициони став и дезоријентисала опредељење бирача. Самосталне демократе, које су биле и носилац овог покрета, оправдавале су га и сагледавале у контексту очувања економских интереса Војводини³³ остављајући простор да се проблем реши

²⁹ „Политички циљеви Војвођанског фронта изразили су радикалнији став према питању државног уређења. Прихваћена је потреба федерализације Југославије у којој би и Војводина била једна од федералних јединица, равноправна са другим, и са истим делокругом рада.“; С. Дороњски, *Одбрана аутономије Војводине*, 33.

³⁰ У својим мемоарима Д. Јовановић је забележио да сељаци у Војводини нису хтели да чују за пречански фронт и сматрали су га „господском измишљотином“, преко које су желели да стекну положаје и повластице кад их нису могли добити довољно од Београда; Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 3, 219–220.

³¹ *Писмо Претседништву министарског савета, Централном пресбируу, поверљив Дневни извештај бр. 13* од 13. децембра 1935. године, АЈ, Ф-38, фасцикла број 10.

³² „Није тачно да нападам вође удружене опозиције Давидовића и Јоцу Јовановића... На зборовима, конференцијама и у Војвођанину нисмо никада напали ни Давидовића ни Јоцу Јовановића. Критиковали смо и то с правом рад и писање др. Драгољуба Јовановића... Србијанске опозиционе странке се не слажу међу собом. Немају једног програма... Нарочито С.Д.К. заузима потпуно исправан став према војвођанском фронту. Оно што ми хоћемо у Војводини, хоће и др. Мачек, а хоће и Светозар Прибићевић... Србијанске опозиционе странке су против тога, да у државном нашем будућем уређењу Војводина са Новим Садом на челу, буде равноправна јединица са осталим јединицама (земљама).“; *Писмо Д. Бошковића Стевану Предину*, АЈ, Ф-38, фасцикла број 10.

³³ На Конференцији представника самосталних демократа 27. октобра 1935. године Сава Косановић је истакао: „Зашто је дошло до проблема Војводине? То тамо Срби воде. То није сепаратизам. То је самоодбрана војвођанска... одбрана од злоупотребе... У Војводини је економски мотив главни.“; цитирано из брошуре *Сељачка демократија у замаху*, Загреб 1935.

и унутар унитаристичког уређења са одређеним самоуправама. „Војвођански став није проистекао иницијативом једне странке, већ спонтано наметнут потребама ове покрајине, о којој се, нажалост, није водило довољно рачуна. Али тај покрет није сродан са оним познатим под 'хрватским питањем' па се много простије и лакше може парализати брзим и ефикасним економскофинансијским реформама и привредним концесијама, широким стварним самоуправама.“³⁴

Услов за осмишљавање политичке концепције Војвођанског фронта било је образложење економског статуса Војводине. Управо због њене претеране и неконтролисане експлоатације, присталице Војвођанског фронта градиле су концепцију економске израбљености која се није задовољава ламентираним изразима већ оправдавала физиономију политичке аутономности. „Војводина и Војвођани плаћају највећи порез у овој земљи. У Србији се плаћа земљарина десети део онога код нас... Међутим, Војводина која, благодаречи родности своје земље, вредноћи и спретности својих становника, иако даје највећи допринос нашој народној заједници, запостављена је. Услед запостављености и исцрпености у последње време, не даје ни изблиза онолико колико би могла дати да јој је указивана већа пажња. Нико код нас неће да схвати то, да богата Војводина ствара богату Југославију и да опустошена и израбљена Војводина значи истовремено изнемоглу и болесну Југославију.“³⁵

Социјално-економски моменат био је веома битан ради придобијања земљорадничког становништва које је било најбројније у Војводини, али које до тада није показивало нарочиту изборну склоност ка опозицији. Штавише. Тешко бреме пољопривредних дугова, као и пореза, били су проблеми који су политички израбљивани и од стране политичке позиције. Тако је Удружење пољопривредника као савеза пољопривредних удружења Дунавске бановине у Новом Саду припремило још 14. априла 1935. године један исцрпни извештај о положају земљорадника у Војводини. „С обзиром на изразито земљораднички карактер наше земље, проблем наше данашње унутрашње привредне кризе и њеног знатног ублажења лежи једино у стварању услова за бољи живот нашег земљорадника... А постизање тог циља условљено је у првом реду неопходним и дефинитивним санирањем његових дугова, још неопходнијим трајним обезбеђењем знатно бољих цена његових производа и праведним смањењем његових јавних дажбина.“³⁶

Прилог тези о веома тешком економском положају становништва била је и анализа у вези са аграрним поседима у Војводини, коју је урадио професор Мијо Мирковић. У њој је реално одсликана аграрна структура становништва ондашње Војводине. „Према подацима из године 1935, било је на селима у Војводини 75.831 обитељи без икакве земље, 65.643 обитељи имало је нешто мало земље добијене аграрном реформом, али која није довољна за издржавање обитељи. Даљих 68.198 обитељи имало је од 1–3 катастарских јутара земљишта, а 44.809 обитељи имало је

³⁴ *Војвођанин*, 15. март 1936.

³⁵ *Удео Војводине у националној привреди*, Војвођанин, 24. април 1937.

³⁶ *Извештај Управном одбору Удружењу пољопривредника као савеза пољопривредних удружења Дунавске бановине у Новом Саду*, од 14. априла 1935. године, Историјски архив града Новог Сада, Ф-116, кутија број 6.

3–5 јутара. Свега, дакле, живи само на војвођанској земљи преко 250 хиљада обитељи, које или немају уопште земље, или немају земље у довољној количини да могу да живе само од рада на њој.³⁷

Присталице идеје Војвођанског фронта трудили су се да профилишу и ширу културолошку специфичност Војводине у намери да остваре есенцијални аргумент о специфичном политичком карактеру Војводине. У том контексту је и настао термин „Војвођанска цивилизација“ који је промовисан у листу *Војвођанин*. „У Војводини, поред тих општечовечанских обзира, мора се имати у виду и различитост грађана по народности и вери. У Војводини није довољно да свако буде слободан и равноправан само као грађанин, већ он мора бити слободан и као припадник ма кога од многих народа Војводине. Нико се не може узвисити изнад оних својих одлика које га везују за народ коме припада. Ми кроз те наше народне одлике посматрамо овај свет, односе међу људима и све око нас у свету. ... У Војводини, дакле, да би се могла завести демократска, народна владавина, мора се поштовати и душа сваког народа, а то је могуће само тако ако сви грађани и као припадници разних народа буду имали пуну слободу и пуну равноправност... Прилике у којима живимо и које се ни милом ни силом не могу изменити силе нас да се испнемо на више гледиште у изграђивању наше цивилизације, војвођанске цивилизације...“³⁸

Овакви ставови условили су нове дисонантне тонове с обзиром на то да се оспоравао и српски карактер Војводине. Тако се сусрећемо са полемикама у чланцима *Војвођанина* и новосадског *Дана*³⁹, листа Даке Поповића⁴⁰, који је

³⁷ М. Мирковић, *Беземљашко становништво у Војводини*, Војвођанин, 4. април 1937.

³⁸ У *Војвођанину* је 29. децембра 1935. објављен чланак под називом „Војвођанска цивилизација“ који је написао инжењер Светозар Матић. Овом чланку, са децидираним насловом, претходили су чланци који су осмишљавали ову одредницу. Тако у *Војвођанину* од 10. новембра 1935. у чланку „Основи демократске народне владе у Војводини“, између осталог, пише: „У Војводини и Срему живи много разних народа и вера као нигде у свету! Скоро нема града, нема села, нема шора у селу и граду у коме не би живело по неколико народа, по неколико вера. Али, иако различити, ми смо неразднојно везани међусобно овом светом отаџбинском грудом, која је колевка наших предака и наша, гроб наших предака и наш, ма коме народу припадали... Срби Војвођани имају тај частан задатак у овим приликама да заједно са осталим народима Војводине створе такав јаван поредак, такву цивилизацију, која одговара стварним приликама у Војводини и коју ранији предратни режим није знао ни умео да створи.“

³⁹ *Дан* је у једном од својих програмских чланака под насловом „Проблем Војводине или Војводина као проблем“, од 19. јуна 1935, истако своје антирегионално начело: „Онима који чекају од ДАНА да буде треба неког Војвођанског регионализма, морамо одмах рећи: ми нисмо зато покренули *Дан*. Ми смо, у начелу, против култа покрајинске свести, јер знамо из историје да је покрајинска свест одувек била највећи противник јединству државе и народа.“⁴⁰ Интересанто је да на овај текст није реаговао *Војвођанин* већ *Глас Матице српске*, чији је уредник био Никола Милутиновић, наводећи да је ово била „објава рата покрајинској свести“. Оправдавајући „покрајинску свест“, између осталог, *Глас* је писао: „Све данашње покрајине Југославије налазе се унутар граница Југославије и све те покрајине даће, ако устреба, и своје животе за јединство државе и њених граница... За те покрајинске свести борио се Јован Цвијић и за те покрајинске свести бори се цела Југославија... Да није Војводина, откад постоји, имала своје 'јаке' покрајинске свести, не би Војводина данас припадала Југославији, као њезин саставни део, нити би било добровољаца Војвођана у Добруци и на Солунском фронту.“; вид. *Глас МС*, 1. јул 1935.

⁴⁰ „Лист *Дан* је лична својина сенатора Даке Поповића који игра и сада активну политичку улогу као еспонент Југословенске националне странке.“; *Писмо партиском пресбируу Југословенске радикалне заједнице*, РОМС, М. 14674.

критиковао рад војвођанског фронта. Између осталог, Дан је писао да у војвођанском крилу Удружене опозиције постоје несасгласности у погледима на основне принципе уређења државе, и да једно гледиште заступају Д. Бошковић и Ј. Буљик, који траже аутономију Војводине, а друго они (Милан Матић, Александар Моч, Милан Грол, Иван Рибар и Драгољуб Јовановић) који сматрају да је такав став „са националног становишта, штетан“.⁴¹

Да је питање статуса Војводине изазвало значајну пажњу, указује и формирање Удружења Војвођана у Београду чији је председник био др Стојан Дедић, асистент на Медицинском факултету у Београду. Чланови Удружења били су из различитих друштвених слојева: професори универзитета, инжењери, лекари, приватни и државни чиновници, трговци, занатлије, новинари, књижевници итд. Намера Удружења, по речима председника, била је рад, пре свега на културном пољу, односно да се афирмише традиционална упућеност Војводине ка Београду, а тиме и везе Срба из Војводине са Србијом. „Најважнији рад удружења претставља настојање око помагања свих стремљења за напредак Војвођана и Војводине. То доказује да Војвођани, који живе у Београду, стално мисле и делају за добробит Војводине.“⁴²

Иако је истицало своју културолошку улогу, Удружење се и политички ангажовало, и то *Меморандумом*⁴³ од 12. јануара 1936. који су објавили група (њих 81 у потпису) угледних Војвођана који живе у Београду. Међу потписницима су били Стеван Ћирић, председник Народне скупштине, проф. Станоје Станојевић⁴⁴, др Богдан Гавриловић, председник Српске краљевске академије наука, Драгиша

⁴¹ Дан, 11. фебруар 1936.

⁴² Дан, 5, 6, 7, 8. јануар 1936.

⁴³ *Меморандум* је објављен у *Политици*, под насловом „Извођење сепаратистичког програма значило би неминовну националну смрт Војводине“: „Свака сепаратистичка акција слаби снагу целог народа и државе. Извођење сепаратистичког програма значило би неминовну националну смрт Војводине и тиме би Војвођани демантовали сву своју прошлост и компромитовали будућност. Није спас у цепању и одвајању, него у прикупљању и прибирању свих снага, да се помогне народу и држави и да се зло искорени...“

⁴⁴ Станоје Станојевић је био иницијатор и креатор овог меморандума. То се види из његовог чланка у *Политици* од 14. јануара 1936. године када одговара на критике Даке Поповића који се дан раније огласио у *Политици* изјавом да је *Меморандум* дат сасвим „другачији вид од оног који је њему саопштен“. Саопштење Даке Поповића: „У вези са изјавом најугледнијих Војвођана која је објављена у вашем цењеном листу од 12. о.м. којој је дат другачији вид од оног који ми је новосадски сакупљач потписа г. др. Димитрије Кириловић у своје време саопштио, част ми је молити вас да изволите објавити ради обавештења мојих начелних пријатеља ово: Свој потпис на поменуто изјаву дао сам професору г. Станоју Станојевићу који је, по најави новосадског сакупљача, желео да је и потпишем, а нисам је дао првопотписнику г. Стевану Ћирићу, председнику Народне скупштине, са којим већ више од годину дана немам никакве политичке везе, нити се слажем са његовом политиком. Своје гледиште о тзв. војвођанском патриотизму дао сам већ давно, и на заобилазан начин у многим мојим говорима и написима, а нарочито пред изборе 1927. године и не у намери да свој став искоришћујем у личне политичке сврхе, него из најдубљег убеђења“. У свом одговору, између осталог, Станоје Станојевић, пише: „Наша намера је била проста, јасна и искрена. Без икаквих обзира на странке и њихове тенденције и интересе, а исто тако и без обзира на личности, независни интелектуалци Војвођани хтели су да изјаве, да се не слажу са мишљењем и акцијом оним који желе да Војводина добије посебан положај у држави, уверени, да би то било противно и државним и народним интересима.“

Брашован, архитекта, и други, међу којима су и угледне неполитичке личности, професори универзитета, лекари, инжењери... *Меморандум* је критиковао Војвођански покрет, сматрајући га сепаратистичким и доводећи га у везу са покретом Влатка Мачека, а за шта су у изјавама Душана Бошковића постојали оправдани наговештаји.

Меморандум је изазвао реакцију међу присталицама Војвођанског фронта. Оцењен је као нереално мишљење и речено је да се у Војводини не размишља о одвајању или цепању, уз истовремено навођење швајцарског примера федералног кантонског организовања. „Нико, ко се заузима за посебни положај Војводине, или неког другог нашег краја, не мисли на одвајање и цепање. Напротив, сваком је на уму да се таквим државним уређењем створе услови и јединство за снагу и величину наше заједничке државе.“⁴⁵

Својеврсна прилика уношења свежине у страначка програмска одређења али и испит изборног рејтинга представљали су и општински избори 1936. Општинским изборима, које је најавила влада Милана Стојадиновића, вођство Удружене опозиције покушало је да минимизира политички значај.⁴⁶ У вези са изборима шефови Удружене опозиције припремили су један проглас у коме су критиковали јавно гласање, односно непоштовање основних демократских начела као и претпостављене злоупотребе, а ради останка на власти. Разлог за овакву реакцију налазио се у намери да се Стојадиновићу оспори право да на основу ових избора, за које се знало да их мора добити ЈРЗ, истиче легитимитет да продужи рад своје владе. У појединачним страначким порукама, а и у заједничкој, бирачи су упозоравани на терор који ће пратити изборе, а саветовано им је да се не поводе уским партијским интересима, већ да бирају најпоштеније и најзаслужније народне представнике.⁴⁷

Истовремено, владајућа странка се трудила да демонстрира политичку самоувереност кроз разложне и реалне програме с једне стране, као и неозбиљност и неодговорност опозиције с друге стране.⁴⁸ О недоследности опозиције и о конфузној

⁴⁵ *Војвођанин*, 2. фебруар 1936.

⁴⁶ Супротно овом мишљењу било је мишљење Д. Јовановића који је сматрао да су ови избори поједнако испит и за владу и опозицију и да им треба дати политички значај. „Ми смо то препоручивали, али великих илузија нисмо имали, бар ми који смо знали да у Србији општински избори никад нису довели у опасност неку владу. На њима се решавају локални спорови и истичу људи од којих се нешто лично или уско друштвено очекује.“; вид. Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 4, 61.

⁴⁷ „И ови избори ће бити опет са јавним гласањем иако је влада г. Стојадиновића, на многим зборовима за последњу годину дана говорила да ће народу вратити слободу и јавно гласање... Иако општински избори нису у правом смислу политички избори, влада г. Стојадиновића залаже се да им прида такав значај... Попуштајте један другом, партија партији, и на општинске изборе изађите споразумно. У питању је да се чује глас савести народне и да се изврши одабирање најбољих у свакој општини.“; *Драги пријатељу*, од 27. августа 1936, у потпису А. Станојевић, Љ. Давидовић и Ј. Јовановић, АЈ, Ф–80, фасцикла број 32.

⁴⁸ „Удружена опозиција је показала своју неспособност у довољној мери, да е и у самим опозиционим редовима манифестује нерасположење. Вођство те опозиције није могло ни у једном питању да дође до сагласности и једнодушности, јер је Удружена опозиција скуп толиких хетерогених политичких елемената да нема изгледа у могућност стварања јединствене програмске основе ради решавања неких крупних унутарњих политичких проблема...“; Чланак *На среду са истином*, поднаслов *Ваљда им је сад јасно где су радикали*, АЈ, Ф–38, фасцикла број 351.

политичкој тактичности говори податак да је Љуба Давидовић, пошто су се избори одвијали у року од два месеца, после првих изузетних успеха ЈРЗ у Моравској бановини, позвао писмом да се изађе на гласање „пошто влада жели да на њиховим резултатима заснује свој даљи опстанак“.⁴⁹

У Војводини, међу присталицама Војвођанског покрета, а за разлику од прилично недореченог става Удружене опозиције, општински избори су сматрани веома значајним. „Никада још од почетка стварања ове државе нису општински избори имали толику важност колико данас... За нас у Војводини, која је саставни део Дунавске бановине, ови општински избори имају особиту важност.. Ми саветујемо становништву Војводине било које народности да се и при овим изборима држе тога свога здравог народног осећаја и разбора и да свугде иступају споразумно, одбацујући и сваку помисао подвале, насиља и неправедности једног према другом.“⁵⁰

Удружена опозиција у Војводини, односно Војвођански фронт, кренули су у припрему кампање још неколико месеци раније. Крајем маја био је организован један значајан митинг опозиције у Новом Саду. Он је иритирао тренутну реакцију режима и тога дана је био организован и митинг чија је парола била „Војводина је српска покрајина; Војводина је радикалска; Војводина је саставни део велике Југославије и бескомпромисни поборник и чувар народног и државног јединства.“⁵¹

Извештаји упућени Пресбируу током јула, августа, септембра, октобра и новембра 1936. године указују на изузетну динамику политичких активности које је развила Југословенска радикална заједница али и Војвођански фронт. Радило се на припреми избора, организовању омладинског подмлатка и о теренској агитацији путем зборована. Тако је у Извештају од 7. септембра 1936. писало: „Делатност организација Југословенске радикалне заједнице испољава се у припремању месних одбора пред општинске изборе; у оквиру месних организација спроводе се оснивања радничких као и омладинских секција у појединим местима. Присталице сепаратистичког 'војвођанског фронта' у вези са општинским изборима развијају живу агитацију, ширећи при томе међутим, највише антагонизма против Београда, јер су им пароле: борба против србијанске хегемоније, злостављање и искоришћавање Војводине, потискивање Војвођана са свих чиновничких и јавних позиција и томе слично. Агитација се највише врши потајно и подземно.“⁵² Највећи

⁴⁹ Д. Јовановић, *Политичке...*, књ. 4, 62.

⁵⁰ *Општински избори у Војводини*, Војвођанин, 15. август 1936.

⁵¹ „И поред непомућене националне свести која лежи у душама овога народа; поред знања да је Војводина онај део велике Југославије која је бескомпромисни чувар народног и државног јединства, у ову исту Војводину, у њен славом овенчани Нови Сад, долазе у недељу неки људи без политичког програма да у њему наставе деловање које се коси са нашим јединственим осећањима и са Аманетом који нам је Краљ Мученик оставио у часу, када је догоревао пламен, Његовог живота. Ови људи који су окупљени у Удруженој опозицији, долазе у Нови Сад у циљу да и овде потраже присташе, како би, тако ојачани могли ударити и на све оно што је сваком Југословену најветије, а то је народно и државно јединство.“; Чланак *На великом народном збору, који се одржава данас на Спасов-дан у 3 часа по подне, морају узети учешћа сви који осећају значај народног и државног јединства*, Југословенски народ од 21. маја 1936, АЈ, Ф-38, фасцикла број 351.

⁵² Извештај дописника Централног пресбируа од 7. септембра 1936. године, АЈ, Ф-38, фасцикла број 7.

проблем опозиције у Војводини било је непостојање заједничке платформе, круцијалне разлике у питању одређења Војводине, фракционаштво, национализам и демократска принципијелност.⁵³ Снага владајуће ЈРЗ почивала је на располагању државним апаратом, финансијској моћи, реалној социјалној политици и делимично афирмисаној демагогији.⁵⁴

Према званичним резултатима саопштеним 9. децембра 1936. године, у изборима је од укупно 3.391.526 бирача учествовало 2.239.756 или 66%. За листе ЈРЗ је гласало 1.374.262 бирача или 61,4%, за листе ХСС 348.092 или 15,5%, а за листе Удружене опозиције 248.137 (11,1%) бирача. Југословенска радикална заједница је победила у 2.626 (69,8%) општина, Хрватска сељачка странка у 507 (13,5%) а Удружена опозиција у 318 (8,5%) општина.⁵⁵ Изборни успех ЈРЗ био је очигледан и у Дунавској бановини. Од преко 571.000 бирача, за листе ЈРЗ је гласало 280.000 или око 70% бирача. Такође, од 784 општине ЈРЗ је добила већину у 621, а Удружена опозиција у 74.⁵⁶

Упркос великим очекивањима и уложеној енергији појединаца изостао је успех на изборима Војвођанског покрета. Разлози за то су били вишеструки. У Војводини су, услед реалних политичких потеза који су условили релаксацију финансијског притиска на аграрно становништво, придобијања политичких представника националних заједница, пре свих Мађара и Немаца, централистичка уставна концепција и етнички концепт југословенске националне политике били прихватљиви. Стабилна економска ситуација била је предуслов подршке политичким програмима. Власт је имала државни апарат, финансијску могућност и усмерен политички циљ да то и оствари. Отуд је концепт федерализације Војводине, у овом тренутку, био неприхватљив за већину и претежно је остао као визија једног дела грађанске класе са видним недостатком, а то је изостанак подршке становништва које се бави пољопривредом, као и националних мањина. У наредном периоду због притиска да се оствари политички компромис Срба и Хрвата, уместо да буде контролисана, национална политика је надишла оквире патриотизма и прерасла у националистички антагонизам који се остварује кроз територијалне

⁵³ „Опозиција по срезовима и појединим општинама иде готово свугде одељено, по партијским групацијама и фракцијама и без заједничке акције, да се само у појединим општинама може очекивати успех опозиције и да је знатно опао престиж покрета др-а Дуде Бошковића као и утицај мачековаца код буњевачко-шокачког и мађарског мањинског становништва и успех борбаша међу немачким мањинским становништвом.“; Извештај дописника централног пресбириоа од 16. новембра 1936. године, АЈ, Ф-38, фасцикла број 7.

⁵⁴ Треба истаћи да је за овакав успех ЈРЗ у Војводини заслужна и уочи избора не случајно донета *Уредба о ликвидацији сељачких дугова*.

⁵⁵ *Политика*, 9. децембар 1936.

⁵⁶ Процене бановинске власти о исходну избора које су објављене непуних месец дана пре званичних резултата илуструју реалност при анализи. „Г. Помоћник бана констатује према личним утисцима стеченим на својим инспекционим посетама и личном контакту са народом у појединим местима, затим према извештајима реских начелника као и према рефератима појединаца са терена, ово: 1. да су изгледи по Југословенску радикалну заједницу за ове општинске изборе врло повољни, 2. да се може рачунати на победу Владиних присталица у 70–80% од укупног броја општина...“; Извештај дописника Централног пресбириоа од 16. новембра 1936. године, АЈ, Ф-38, фасцикла број 7.

захтеве. У таквој прерасподели политичких снага простора за војвођански политички покрет било је све мање и то до граница његовог потпуног урушавања пред Други светски рат.

Извори и литература:

Рукописно одељење Матице српске (РОМС)

Историјски архив града Новог Сада

Архив Војводине (АВ)

Архив Југославије (АЈ)

Литература:

Бјелица, Сободан, *Трансформације идеје о аутономији Војводине*, Зборник Матице српске за друштвене науке 137, Нови Сад 2011, 509–520.

Бобан, Љубо, *Загребачке пункције*, Историја XX века, Зборник радова IV, Београд 1962, 309–364.

Бобан, Љубо, *Мачек и политика ХСС 1928–1941*, I–II, Загреб 1974.

Гаћеша, Никола, *Опита обележја аграрне реформе и колонизације у Војводини између два рата*, Југословенски историјски часопис 3–4, Београд 1973, 171–181.

Гаћеша, Никола, *Специфичности друштвене структуре у Војводини између два светска рата*, Зборник за историју МС св. 17, Нови Сад 1978, 85–89.

Грол, Милан, *Искушења демократије*, Београд 2005.

Димић, Љубодраг, *Историја српске државности, Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.

Дороњски, Стеван, *Одбрана аутономије Војводине*, Нови Сад 2011.

Енциклопедија Новог Сада 4, Нови Сад 1995.

Јан, Марко, *Kovačićana Vysokoškolaci*, Коваџица 1992.

Јовановић, Драгољуб, *Људи, људи...*, I–II, Београд 1973–1975.

Јовановић, Драгољуб, *Слобода од страха*, Београд 1991.

Јовановић, Драгољуб, *Политичке успомене*, Београд 2009.

Константиновић, Михаило, *Политика споразума, Дневничке белешке 1939–1941, Лондонске белешке 1944–1945*, Нови Сад 1998.

Кончар, Ранко, *Идеја о аутономији Војводине и КПЈ*, Нови Сад 1971.

Кончар, Ранко, *Новосадска резолуција из 1932. године*, Зборник Матице српске за историју 8, 1973.

Кончар, Ранко, *Формирање Југословенске радикалне заједнице у Војводини*, Истраживања 13, 1990.

Кончар, Ранко, *Споразум Цветковић–Мачек и Војводина*, Зборник Матице српске за историју 44, 1991.

Кончар, Ранко, *Опозиционе партије и аутономија Војводине*, Нови Сад 1995.

Крстић, Василије, *Великохрватске претензије на делове Војводине*, Истраживања 20, Нови Сад 2009, 127–143.

Марковић, Саша, *Војводина између конфликта и хармоније различитости*, Политичка ревија 1, Београд 2010, 311–329.

Марковић, Саша, *Грађанске опозиционе странке у Војводини*, Нови Сад 2006.

Марковић, Саша, *Идеје о Војводини Николе Милутиновића, секретара Матице српске 1932–1941*, Зборник Матице српске за историју 71–72, Нови Сад 2005, 181–194.

Марковић, Саша, *Политички живот Буњеваца Војводине у Краљевини СХС – Југославији 1918–1941*, Суботица 2010.

Марковић, Саша, *Прилог проучавању политичке биографије Јоце Лалошевића*, Истраживања 21, Нови Сад 2010, 367–393.

- Марковић, Саша, *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, Сомбор 2011.
- Милутиновић, Коста, *Јосип Сmodлака и Војводина*, Зборник за историју 2, Београд 1970.
- Његован, Драго, *Војводина, регион заснован на српском етницитету и његова оспоравања*, Зборник Матице српске за друштвене науке 139, Нови Сад 2012, 259–273.
- Петрановић, Бранко, *Историја Југославије 1918–1978*, Београд 1981.
- Петрановић Бранко, Зечевић, Момчило, *Југословенски федерализам. Идеје и стварност*, тематска збирка докумената, Београд 1987.
- Петрановић, Бранко, Зечевић, Момчило, *Историја Југославије 1918–1988*, Збирка докумената, Београд 1988.
- Попов Чедомир, Попов Јелена, *Аутономија Војводине – српско питање*, Сремски Карловци 1993.
- Поповић, Дака, *Банат, Бачка и Барања*, Нови Сад 1935.
- Поповић, Душан, *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад 1983.
- Радојевић, Мира, *Удружена опозиција 1935–1939*, Београд 1994.
- Радојевић, Мира, *Српско-хрватски спор око Војводине 1918–1941*, Историја XX века 14, 1996.
- Стојков, Тодор, *Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929–1935*, Београд 1969.
- Стојков, Тодор, *Одјек Загребачких пунктација у грађанским опозиционим круговима Војводине*, Зборник за историју Матице српске 2, Нови Сад 1970.
- Стојков Тодор, *Резултати парламентарних избора у Југославији (1931, 1935, 1938) као израз политичког расположења бирачког тела*, Зборник за историју 26, 1982.
- Стојков, Тодор, *Влада Милана Стојадиновића (1935–1937)*, Београд 1985.
- Чулиновић, Фердо, *Државноправна хисторија југославенских земаља XIX и XX вијека, друга књига, Србија – Црна Гора – Македонија, Југославија 1918–1945*, Загреб 1954.
- Чулиновић, Фердо, *Развитак југословенског федерализма*, Загреб 1952.
- Чулиновић, Фердо, *Југославија између два рата, I–II*, Загреб 1961.

Чланци и расправе:

Штампа:

Дан, Нови Сад; *Војвођанин*, Панчево, Нови Сад; *Политика*, Београд; *Глас Матице српске*, Нови Сад.

THE VOJVODINIAN MOVEMENT BETWEEN A UNIFIED POLITICAL PLATFORM AND PARTY INTERESTS

Summary

The Vojvodinian Movement arose as an expression of dissatisfaction with the economic and political standing of Vojvodina within the Kingdom of Yugoslavia following the assassination of King Aleksandar Karađorđević, contemporaneous with the gradual formation of a multi-party Parliamentary system. The aim of the movement's leaders was to federalise the state and to attain federal status for Vojvodina. Arguments for such a position were derived from the irresponsible policies of the regime towards Vojvodina, including failed agrarian reform which was intended to ensure social peace yet provoked a crisis, unreformed hiring practices in the administration, inequitable taxation and rampant corruption. Despite the seeming reasonableness of such critiques in the face of a difficult situation, no unified platform existed among the parties which shared such dissatisfactions. Relying first on the Sombor Resolution and later on the Novi Sad Resolution of 1932, a group of politicians – most of them involved in the passage of the Resolution, albeit belonging to different parties – attempted during the mid-1940s to create a responsible political platform for solving the problems of Vojvodina. The scope of their ambitions was matched by that of the ensuing difficulties. Despite a dynamic media presence and tireless campaign during the municipal elections of 1936, the *Vojvođanski pokret* or Vojvodinian Movement failed to attain more than a marginal number of seats. This failure can be attributed to several reasons. For instance, a significant number of those sharing the basic aims of the Movement were unwilling to leave their own party. Instead of cooperation, a paradoxical political situation thus arose in which the last representatives of the Movement – whose aim had been to found a party – often spent their harshest critiques not on the regime but rather on members of the opposing parties active in Vojvodina. Such infighting demonstrated that in a state burdened with unresolved ethnic problems and lacking a clear constitutional concept, the political position of Vojvodina depended on the antagonistic territorial appetites of the leading Serb and Croat political parties. Such a tendency in the political life of the Kingdom of Yugoslavia pushed aside the question of Vojvodina's constitutional status. Moreover, the unresolved ethnic problem – despite attempts at compromise such as the Cvetković-Maček Agreement – rendered any approach at the regional level pointless in the eyes of ethnically-identified voters. The failure of the Vojvodinian Movement was therefore to be expected on the eve of World War II.

Keywords: *Vojvođanski pokret*, Vojvodinian Movement, politics, political parties, elections.